

הרב יעקב בלינקי

השימוש בדין 'דיו'

- מחלוקת רש"י והרמב"ן בלימוד דין כיכר שלישי (סוטה כז, ב)
- המחלוקת בשיטת הרמב"ם
- הקושי על שיטת רש"י
- תירוץ הקושיה על רש"י ע"פ המשנה, בבא קמא כה, א

א. מחלוקת רש"י והרמב"ן בלימוד דין כיכר שלישי (סוטה כז, ב)

מובא במשנה סוטה כז, ב בשם רבן יוחנן בן זכאי:

עתיד דור אחר לטהר ככר שלישי, שאין לו מקרא מן התורה שהוא טמא.

ודנה בזה הגמרא בדף כט, א:

ומאחר דאין לו, למה טמא? אמר רב יהודה אמר רב: מן התורה - אין לו, מדין קל וחומר - יש לו: ומה טבול יום שמותר בחולין - פוסל בתרומה, ככר שני שפסול בחולין - אינו דין שיעשה שלישי בתרומה?

תרומה		קל וחומר ראשון	
חולין	חולין	טבול יום	קל
פוסל	מותר	ככר שני	חמור
עושה שלישי	פסול		

ומפרש רש"י (ד"ה ככר שני שפסול בחולין):

...ודיו ליכא למימר, דאם כן, בטל ליה קל וחומר, דהא שני בתרומה מקרא משתמע כי חולין, וקיימא לן (בבא קמא כה, א), דהיכא דמיפרך קל וחומר לא אמרינן דיו.

ממה שכותב רש"י: "ודיו ליכא למימר", משמע, שלדעתו הגמרא לא השתמשה בקל וחומר זה בכלל "דיו לבא מן הדין להיות כנדון", והדין הנלמד של הככר השני החמור, הוא חמור

יותר מן הדין המלמד של טבול היום הקל. מה שלא היה כן, אילו הגמרא הייתה משתמשת בכלל 'דיו', שאז היה הדין הנלמד שוה לדין המלמד. ולכאורה, אין זה נכון. שהרי הדין המלמד הוא, שטבול יום פוסל את התרומה (דהיינו, תרומה שנגעה בטבול יום טמאה בעצמה, אבל אינה מטמאה, וזה מה שנקרא תרומה פסולה), והדין הנלמד מזה הוא שכבר שני פוסל את התרומה, וממילא התרומה הזאת, שנפסלה ממגע כבר שני, נעשית שלישית לטומאה. אם כן, הקל וחומר שבגמרא הוא קל וחומר עם 'דיו', דהיינו הדין הנלמד שווה לדין המלמד, והוא הסוג הנפוץ של קל וחומר. ועיין בתפארת ישראל טהרות פ"ב מ"ג, שכתב בסוף דבריו בבעז:

ועיין רש"י שם בסוטה [ד"ה ככר] שלא זכיתי להבינם.

הרמב"ן בחידושו לסוטה מקשה על פירוש רש"י:

מדן קל וחומר - יש לו: ומה טבול יום שמותר בחולין - פסול בתרומה -
פירש"י ז"ל: "ודיו ליכא למימר, דאם כן, בטל קל וחומר, דהא שני מקרא משתמע [כין חולין, וקיימא לן דהיכא דמיפריך קל וחומר לא אמרינן דיו".
וקשיא לי, דהך סברא לא אשכחן אלא לדר' טרפון, אבל רבנן, אף על גב דמפריך קל וחומר דרשי דיו, כדאיתא בפרק כיצד הרגל (בבא קמא כה, א).
ואם תאמר, רבן יוחנן בן זכאי הכי סבירא ליה! אם כן, כשחזרו בגמרא על פירכא דדור אחר, לימא דדור אחר פריך דיו.

לפיכך, הרמב"ן מציע פירוש, שלא שייכת בו קושיית רש"י, מדוע לא אומרים 'דיו':

אלא כך נראה פירושו, ומה טבול יום שמותר הוא עצמו בחולין, שאפילו אדם טבול יום מותר לאכול בחולין, ואינו כמטמא אותן כלל, פוסל בתרומה אפילו במגע, שהרי כלים כתובים בפרשה, נמצא שטבול יום פוסל בנגיעתו את התרומה, והוא עצמו קרוי טהור לגבי חולין. כבר שני, שהוא עצמו אינו טהור בחולין אלא פסול, אינו דין שיהא לו נגיעה לפסול בתרומה כשם שיש לטבול יום.

הרי שהרמב"ן מפרש את הקל וחומר באופן פשוט, כך שקושיית רש"י אינה מתחילה. וצריך להבין, מה הכריח את רש"י לפרש שזה קל וחומר בלי 'דיו', עד שהוצרך למצוא סיבה למה לא אמרינן 'דיו'?

כדי לתרץ את הקושיה על רש"י, נביא קטע מהמשך הגמרא (סוטה כט, ב):

תניא, אמר רבי יוסי: מנין לרביעי בקודש שפסול? ודין הוא: מה מחוסר כיפורים שמותר בתרומה - פסול בקודש, שלישו שפסול בתרומה - אינו דין

הוא שיעשה רביעי בקודש? ולמדנו שלישי לקודש מן התורה, ורביעי מקל וחומר.

קל וחומר שני		תרומה	קודש
קל	מחוסר כיפורים	מותר	פסול
חמור	ככר שלישי	פסול	עושה רביעי

ומפרש רש"י:

דין הוא שיעשה רביעי בקודש - ולא תימא דיו לבא מן הדין להיות כנדון, ונימא הכי: שלישי שפסול בתרומה דיו הוא שיהא פסול לקודש, דאם כן, בטיל ליה הא קל וחומר. דשלישי בקודש לא איצטריך, דלא מיבעיא, דכי היכי דבתרומה אייתינייה בקל וחומר מטבול יום, הכי נמי אתי קודש בההוא קל וחומר, אלא אפילו מן התורה למדנוהו. והיינו דקאמר, למדנו שלישי לקודש מן התורה. הילכך אי אמרינן דיו איפרך ליה קל וחומר כו'.

בניגוד לקל וחומר הקודם, פה קושיית רש"י מובנת. שהרי אם נשווה בין שני לימודי הקל וחומר, נראה הבדל משמעותי: בקל וחומר הראשון גורסים "טבול יום... פוסל בתרומה", ואילו בקל וחומר השני גורסים "מחוסר כפורים... פסול בקודש" - דהיינו, שהוא בעצמו נחשב טמא ("פסולי") לעניין תרומה (ואסור לאכול בתרומה), אבל תרומה שהוא נגע בה לא נפסלה. ויש פה הבדל בין המלמד לנלמד: המלמד - שטבול יום פסול עצמו בקודש, והנלמד - שככר שלישי פוסל את הקודש (וממילא הקודש נעשה רביעי). אבל הרמב"ן בהמשך חידושו שם כתב:

וכן אתה מפרש קל וחומר דר' יוסי במחוסר כפורים שמותר בתרומה, שהתורה קראתו טהור, ואילו היתה עליו שום טומאה נמי נמצא אוכל תרומה בטומאת הגוף. אלא ודאי הוא עצמו טהור, ואעפ"כ פסול בקדש [אפילו בנגיעה שהוא פוסלה בנגיעתו, שלישי שהוא עצמו פסול בתרומה!]¹ אינו דין שיהא כמחוסר כפורים, שתהא נגיעתו פוסלת קדש כנגיעת מחוסר כפורים, וזה פירוש נכון.

1. המלים שבסוגריים חסרות בכתבי היד.

הרי שהרמב"ן מבין, שמחוסר כפורים לא רק פסול בקודש, אלא גם פוסל את הקודש בנגיעתו, למרות שזה לא מפורש בגמרא², ושוב אין מקום לקושיית 'דיו'. אולם, לדעת רש"י מחוסר כיפורים רק פסול בקודש אבל אינו פוסל.

ב. המחלוקת בשיטת הרמב"ם

כעין מחלוקת רש"י והרמב"ן, מצינו מחלוקת אחרונים בדעת הרמב"ם. שהרמב"ם כותב בדיני יולדת (מטמאי משכב ומושב ה, ד):

... ומטמאה את הקדשים כולד הטומאות, עד שתשלים ימי טוהר ותהיה טהורה לכל. ויראה לי, שמאחר שהיא מטמאה את הקדש, שהיא צריכה טבילה אחרת [בסוף, ואח"כ תגע בקדש, אף ע"פ שאינה צריכה טבילה אחרת] לאכילת התרומה³.

על המלים "ותהיה טהורה לכל" משיג הראב"ד:

א"א: כמה דבריו מבולבלין! ואיך תהיה טהורה לכל? והלא מחוסרת כפרה היא! ואף משתביא כפרתה צריכה טבילה לאכילת קדש. ומשנה שלימה היא. ואם יאמר: הני מילי לאכילה אבל למגע לא - הרי דבריו סותרין זה את זה.

ומפרש הכסף משנה:

מה שכתב: "ומשנה שלימה היא" - בפרק חומר בקודש (חגיגה כא, א): "אונן ומחוסר כפורים צריכים טבילה לקדש אבל לא לתרומה".
ומה שכתב: "ואם יאמר: הני מילי לאכילה אבל למגע לא - הרי דבריו סותרין זה את זה" - כלומר, שהוא כתב "ותהיה טהורה לכל", דמשמע, לכל מילי בין למגע בין לאכילה, והוא אומר דמתניתין דמצרכה טבילה - הני מילי לאכילה.

וליישב דברי רבינו יש לומר, שמה שכתב רבינו "לכל" - היינו לומר, שתהיה טהורה בין לקדש בין לתרומה - במגע דוקא. וזה מבואר בדבריו, שהרי כתב שלאכילה אף לתרומה יראה לו שצריכה טבילה - כך היה נראה לומר, אלא שמדברי רבינו בפרק יב מהלכות שאר אבות הטומאה נראה, שמחוסר כפורים עד שלא הביא כפרתו אסור ליגע בקדש.

2. ואולי גירסתו הייתה שונה משלנו. שהרי המקור שהגמרא מביאה הוא תוספתא בחגיגה (פ"ג מ"ז), ואותה תוספתא מצוטטת גם בפסחים (יח, ב), בחגיגה (כד, א) ובירושלמי: סוטה (פ"ה ה"ב) וחגיגה (פ"ג ה"ב), ורבו בה גירסאות שונות.

3. המלים שבסוגריים חסרות בדפוס רומי.

ולפיכך צריך לפרש דברי רבינו, דהכי קאמר: "ומטמאה את הקדשים בולד (צ"ל: כולד) הטומאות עד שתשלים ימי טוהר, וגם תהיה טהורה לכלי", דהיינו, על ידי הבאת קרבנותיה.

ומה שכתב רבינו "ויראה ליי", מצאתי בספר מוגה כלשון הזה: "ויראה לי, שמאחר שהיא מטמאה את הקדש, שהיא צריכה טבילה אחרת בסוף ואחר תגע בקדש, אע"פ שאינה צריכה טבילה אחרת לאכילת התרומה".

ואכן, המדפיסים תיקנו לפי גירסה זו.

הכסף משנה מציע שני הסברים ביישוב דברי הרמב"ם:

בקודש		בתרומה		הסבר א
באכילה	במגע	באכילה	במגע	
אסור	מותר (אינו פוסל)	אסור	מותר	לפני כפרה
אסור	מותר	אסור	מותר	בין כפרה לטבילה

בקודש		בתרומה		הסבר ב
באכילה	במגע	באכילה	במגע	
אסור	אסור (פוסל)	4	4	לפני כפרה
אסור	מותר	מותר	מותר	בין כפרה לטבילה

הוא דוחה את הסבר א, בגלל סתירה לפסק אחר של הרמב"ם, ולמסקנה נשאר הסבר ב. ההבדל בין שני ההסברים מקביל להבדל בין דפוס רומי שלא גורסים את המוסגר, לבין גירסת הכסף משנה בשם ספר מוגה. שהרי הכנסת המלים שבסוגריים, משנה את משמעות הרמב"ם באותן שתי נקודות, שבהן הסבר ב חולק על הסבר א - 1) מחוסר כפורים פוסל קדשים במגע; 2) אחרי כפרה הוא מותר לאכול בתרומה בלי טבילה. וראה בתוספות יום טוב במשנה נדה פ"י מ"ז באריכות, ובספר טורי אבן למסכת חגיגה כא, א ד"ה ומחוסר כפורים, ששניהם מקיימים את הסבר א ומתמצים את הסתירות ברמב"ם. ועל כורחינו, אין הם גורסים בתוספתא "פוסל" (בקודש) אלא "פסול". וחולק עליהם הרש"ש בחגיגה כא, א ד"ה האונן והמחוסר כפורים צריכין טבילה לקדש כו'. ובדף כד, א הוא כותב:

4. לא הצלחתי לדייק מלשון הכסף משנה, אם לפי הסבר זה, רגע הכפרה משנה את הדין לגבי תרומה.

תניא, א"ר יוסי: ומה מחוסר כפורים שמותר בתרומה פוסל בקדש - כך היא הגירסה בתוספתא פ"ג, וכן בירושלמי. והיא נכונה לעניין הנדרש ועיין מה שכתבתי לעיל במשנה.

ג. הקושי על שיטת רש"י

אולם, כל האמור מתייחס רק לקל וחומר השני, דהיינו לתוספתא. כי בנוגע לקל וחומר הראשון, כותב רש"י בסוטה כט, ב ד"ה מטבול יום דשרץ:

אדם שנגע בשרץ - ראשון לטומאה היה (הגהת הבי"ח: הוא), ולא אב הטומאה. וכי טבל, הותר לחולין ואסור לתרומה ואפילו לנגיעה, דכתיב נמי הערב שמש בכלים: "במים יובא וטמא עד הערב וטהר" (ויקרא יא, לב), והא לנגיעה הוא להשתמש בו תרומה, ואשמעינן דכלי טבול יום פסל ליה.

וכך משתמע גם מתוספתא טהרות פ"א מ"ג, המובאת בהמשך הגמרא שם:

אבא שאול אומר: טבול יום תחילה לקודש, לטמא שנים ולפסול אחד;
ר' מאיר אומר: מטמא אחד ופוסל אחד;

וחכמים אומרים: כשם שפוסל אוכלי תרומה ומשקי תרומה, כך פוסל אוכלי קודש ומשקי קודש.

פשטות הדברים, שנחלקו רק לעניין מספר דרגות שטבול יום עושה בקודש, אבל אין מחלוקת על מה שאמרו חכמים "פוסל אוכלי תרומה ומשקי תרומה". ואם כן, בקל וחומר הראשון - הדין הנלמד שוה לדין המלמד, ואין מקום לקושיית רש"י למה לא אומרים 'דיו'.

ד. תירוץ הקושיה על רש"י ע"פ המשנה, בבא קמא כה, א

נראה להסביר את רש"י בשני לימודי קל וחומר בדרך אחרת. גרסינן בבבא קמא כד, ב - כה, א במשנה:

שור המזיק ברשות הניזק כיצד? נגח, נגף, נשך, רבץ, בעט: ברשות הרבים - משלם חצי נזק. ברשות הניזק - ר' טרפון אומר: נזק שלם, וחכמים אומרים: חצי נזק.

אמר להם ר' טרפון:

(א) ומה במקום שהקל על השן ועל הרגל ברשות הרבים שהוא פטור, החמיר עליה ברשות הניזק לשלם נזק שלם - מקום שהחמיר על הקרן ברה"ר לשלם חצי נזק, אינו דין שנחמיר עליו ברשות הניזק לשלם נזק שלם? אמרו לו:

דיו לבא מן הדין להיות כנדון: מה ברה"ר חצי נזק, אף ברשות הניזק חצי נזק.

אמר להם:

אף אני לא אדון קרן מקרן, אני אדון קרן מרגל.

(ב) ומה במקום שהקל על השן ועל הרגל ברה"ר, החמיר בקרן - מקום שהחמיר על השן ועל הרגל ברשות הניזק, אינו דין שנחמיר בקרן? אמרו לו:

דיו לבא מן הדין להיות כנדון: מה ברה"ר חצי נזק, אף ברשות הניזק חצי נזק.

רשות הניזק		קל וחומר ב		שן ורגל		קל וחומר א	
רשות הרבים	רשות הניזק	קל	שן ורגל	קרן	שן ורגל	קל	רשות הרבים
נזק שלם	נזק שלם	חמור	קרן	נזק שלם	נזק שלם	חמור	רשות הניזק
פטור	חצי נזק			חצי נזק			

בקל וחומר א קושיית חכמים "דיו לבא מן הדין להיות כנדון" מובנת, שהרי לר' טרפון הדין המלמד ברשות הרבים הוא חצי נזק, וממנו הוא רוצה ללמוד נזק שלם ברשות הניזק, ועל כך מקשים חכמים. אבל בקל וחומר ב, לכאורה, הקושיה אינה מובנת. שהרי כבר אמר ר' טרפון: "אני לא אדון קרן מקרן, אני אדון קרן מרגל", ועכשיו הדין המלמד הוא שן ורגל ברשות הניזק שחייב נזק שלם, והוא שווה לדין הנלמד של קרן ברשות הניזק! ואדרבה, קשה על חכמים, איך דינו של קרן החמור, יהיה קל מדינם של שן ורגל הקלים? התוספות שם בד"ה אני אדון קרן, עוסקים בקושיה הזאת:

ואם תאמר: והיכי קאמרי רבנן דיו? כל קל וחומר כך הוא, דבשביל חומרא אחריתי קטנה שיש בזה מה שאין בזה, יש ליתן בחמור כל החומרות שבקל! ויש לומר: כיון שהחומרא מעין הדין שאנו באין ללמוד, שייך לומר דיו שפיר.

כדי לפרש את דברי התוספות, נקדים טבלה, המראה את המבנה המשותף של כל לימודי הקל וחומר שפגשנו עד עכשיו:

מבנה של קל וחומר :

**ומה הקל, שיש בו קולה, דינו הוא הדין המלמד -
החמור, שיש בו חומרה, אינו דין שיהיה לו הדין הנלמד?**

קל (או חמור)	קולה (או חומרה)	דין מלמד
חמור (או קל)	חומרה (או קולה)	דין נלמד

כשהקל וחומר הוא מסוג רגיל: אם אומרים 'דיו' - אז הדין הנלמד שווה לדין המלמד, ואם לא אומרים 'דיו' - אז הדין הנלמד חמור יותר (או קל יותר). כמובן, שקולה וחומרה צריכים להיות ניתנים להשוואה (כדי שנדע מה קולה ומה חומרה), אבל אין הכרח שיהיה ניתן להשוות בין קולה לדין מלמד, ובין חומרה לדין נלמד.

ויש מקום לחלק בין שני סוגים של לימודי קל וחומר. הסוג הראשון, שנקרא לו "קל וחומר מתהפך", הוא כמו לימודי הקל וחומר במשנה, שבהם כל ארבעת המרכיבים של הקל וחומר ניתנים להשוואה ביניהם, כי כולם מהווים סכומי תשלומי נזקים.

דוגמה לסוג השני הוא הקל וחומר של מרים, המובא בהמשך הגמרא שם (כה, א):

"ויאמר ה' אל משה ואביה ירק ירק בפניה הלא תכלם שבעת ימים" (במדבר יב, יד) - קל וחומר לשכינה ארבעה עשר יום! - אלא, דיו לבא מן הדין להיות כנדון.

הקל וחומר של מרים		תכונה	עונש
קל	אביה	בשר ודם	שבעה ימים
חמור	הקב"ה	בורא עולם	שבעה ימים

בקל וחומר הזה לא שייך להשוות בין תכונות לדינים. לכן, נקרא לקל וחומר מסוג זה "קל וחומר שאינו מתהפך".

התוספות תירצו את הקושיה בכך ש"החומרא מעין הדין", דהיינו שקל וחומר ב מתהפך. ומחדשים התוספות, שבקל וחומר מתהפך יש סוג נוסף של 'דיו': הדין הנלמד לא יכול להיות חמור יותר מהחומרה שבגללה אנחנו יודעים מה הקל ומה החמור.

מעתה, גם את שני לימודי הקל וחומר בדיני טומאה שפתחנו בהם, אפשר לראות כלימודי קל וחומר מתהפכים, שהרי כל מרכיביהם שייכים לדרגות טומאה. בקל וחומר הראשון, החומרה של ככר שני שהוא פסול בחולין, ודיו שיהיה בתרומה גם כן רק פסול ולא פוסל אחרים. ודומה לזה בקל וחומר השני. לכן, בשניהם רש"י הוצרך לתרץ למה בכל זאת לא

אמרינן 'דיו', ותירץ מה שתירץ⁵. כדי לתרץ את פירוש הרמב"ן, אפשר לומר, שלדעתו אין זה קל וחומר מתהפך, כי דרגות טומאה של חולין, של תרומה ושל קודש - הן שלושה מישורים שונים, ואין השוואה ביניהם.

5. ולכאורה, רש"י מתרץ רק אליבא דר' טרפון, ועיין בתוספות שאנן ותוספות רא"ש בסוטה כט, א; ותוספות בפסחים יח, ב ד"ה ומה מחוסר כפורים, המתרצים בדרכים שונות את דברי רש"י אליבא דכולי עלמא.